

Nemzet és migráció: „otthon” és Európában Nation and Migration: „at Home” and in Europe

Csepeli György és Örkény Antal (2017) *Nemzet és migráció* című könyve több szempontból is jókor, „jó időpontban” jelent meg. Egyrészt, a nemzeti problematika, a nemzeti ideológia egyre fontosabb politikai eszközzé vált, de ennél is fontosabb az, hogy a migráció témája központi kérdéssé vált a mai Magyarországon, és az idegenellenesség európai sajátosságainak, regionális eltéréseinek megértésében e könyv fontos szerepet játszik. A szerzőknek komoly előzetes munkásságuk van a nemzeti identitás vizsgálatában (lásd Csepeli 1992, Csepeli–Örkény–Szekelyi 2002, Csepeli–Örkény 2007, Csepeli–Prazsák 2015), tehát számíthatunk arra, hogy nem fognak mindent újra leírni a kérdéskört érintve.

A könyv négy részre tagolódik. Az első fejezet elméleti jellegű, a nemzetek felemelkedését, a nemzetté válás elméleti fogalmi megközelítését és annak magyar sajátosságait ismerhetjük meg.

A modernitás és a nemzeti fejlődés kapcsolatát taglalva a szerzők rátérnek Európa három történeti régiójának kérdésére, ahol a Szűcs Jenő-féle tipológiát használják fel a kutatás konceptualizálásához, hiszen, mint látni fogjuk, később a könyvben az európai országokat regionális csoportosításban elemzik. A könyv első, elméleti fejezete rövid, de foglalkozik az etnikai-nemzeti kisebbségekkel, itt főleg olyan megközelítéseket tárgyalnak, amikor a kisebbség a nemzeté válási folyamat során együtt élt a többséggel, de mint tudjuk, Közép- és Kelet-Európában gyakori az a kisebbségi helyzet is, amikor a határok megváltozásával kerül új országba az immár nemzeté válási folyamaton átesett közösség, és ott kisebbséggé válik (lásd Horváth 2006, Veres 2015). Ezzel együtt, a kisebbség-többség viszonyának szociálpszichológiai dinamikái, amelyet leírnak, általánosan érvényesek bármiféle módon kialakult kisebbségek vonatkozásában. A következő alfejezet globalizáció kihívásaival foglalkozik elméleti szempontból, keresve a választ arra, hogy kellene az Európai Uniót minél működőképesebb, „multietnikus nemzetpolitikai rezsimmé” alakítani. A szerzők szerint: „Egy olyan identitásminta kultivációjára lenne szükség, amely az Európai Unió területén élő emberek számára az »európai« kategória jegyében lehetővé tenné az azonosulást, megtartva az egyes nemzeti és etnikai kategóriák szerepét az identitás alakításában”. A szerzők azzal a gondolattal fejezik be az elméleti részt, hogy a „multietnikus állam csak akkor működőképes, ha van egy közvetítő nyelv, melyet az állam területén élő emberek mindegyike megért. [...] A politikai akadályoktól eltekintve, az Európai Unió multietnikus állammá való átalakulásának legnagyobb gyakorlati akadálya a közvetítő nyelv hiánya” (Csepeli–Örkény 2017. 21.).

A második fejezet a nemzeti identitással foglalkozik Európában. Az első két alfejezetben a nemzeti identitás tudáskészletéről, valamint annak szociológiai modelljéről olvashatunk, itt operacionalizálják az empirikusan megvizsgált kérdéseket. Ennek értelmében röviden leírták és empirikusan is tesztelték a nemzethez fűződő identitás elemeinek piramisszerkezetét, amelyben legalul a spontán nemzeti identitás helyezkedik, el ezt követve hierarchikusan felfelé a nemzeti kategorizáció, a nemzeti büszkeség és szégyen, az etnocentrizmus, a xenofóbia és a nacionalizmus.

A *Kutatásról* szóló alfejezetben leírják, hogy az empirikus elemzés elsősorban a 2013. évi ISSP nemzetközi összehasonlító survey-kutatássorozatra épül, esetenként az 1995. és 2003. évi survey-vizsgálatok adataival kiegészítve. Ezek a kutatások kifejezetten a polgárok nemzeti identitását vizsgálták, benne a kisebbségekkel, az idegenekkel kapcsolatos percepciókat, kiterve a transz- vagy szupranacionális identitások kialakulására.

Az első empirikus alfejezet a spontán nemzeti identitással és a csoportban betöltött tagsággal, valamint a nemzeti büszkeséggel foglalkozik. Itt tárgyalják a nemzeti tudáskészlet szerkezetét, rámutatva arra, hogy a spontán nemzeti identitás az arkhimédészi pont, melyre a nemzeti azonosságtudat teljes érzelmi és gondolati építménye épül.

Ebben a részben a 2003. évi ISSP-kutatás keretében felmérték, hogy az egyes országokban önmaguk meghatározása során a megkérdezettek milyen fontosnak tartják az egyes kategóriákat. A különböző csoportkategóriák fontossága kapcsán megtudhatjuk, hogy a modern társadalomban felnőtt férfiak és nők identitása sok dimenziót foglal magában, melyek közül a nemzeti identitás csak egy a sok közül, és a legtöbb országban nem is számít a legfontosabbnak.

Európában, ha az emberek az identitáskategóriák széles választékával szembesülnek, akkor a többség korántsem a nemzeti kategóriát választja elsőként fontosság szerint. Az általános kép azt mutatja, hogy az emberek Európában leginkább fontosnak a családban betöltött szerepüket tartják, amit a foglalkozási és a nemi szerepek követnek. Hasonló eredményeket mértünk Erdélyben már 2000-ben, itt sem számított a nemzeti kötődés az egyéni identitások legfontosabb elemének (Veres 2005).

Megtudhatjuk azt is, hogy a spontán azonosulásból adódó közelségérzetnek nem a nemzet az egyetlen alapja. A legközvetlenebb kör, melyen belül az emberek biztonságban érzik magukat, az a szomszédság, a környék, ahol felnőtt vagy ahol éppen él. Ezt követi a környéknél távolabb, de a nemzetenél szűkebb kör, a táj vagy a régió. Utána következik a nemzet. Az azonosulás legtágabb térbeli köre a kontinens.

Az eredmények megfogalmazásához az európai országokat több csoportba sorolták. Az így létrejött regionális kategóriák a következők: EU-magországok, kontinensen kívüli EU-országok (Nagy-Britannia, Írország), északi országok, déli EU-országok, közép-európai országok, Oroszország és Törökország. Sajnos ez a módszer nem mindig teszi lehetővé egy-egy ország sajátos, kirívó adatainak megismerését, de érthető a szerzők törekvése az átlátható eredmények közzétételére, ahol nem veszünk el a részletekben.

A szerzők szerint az európai társadalmak legáltalánosabb jellemzője úgy fogalmazható meg, hogy mindenütt erős a nemzeti identitás. Bár a globalizáció általánosan elterjedt, és bármennyire erősödik az európai integráció, a nemzet mint közösségi tér és identitásteremtő vonatkoztatás csak keveset veszített a jelentőségéből. Az európai identitásnak viszont mindenütt nagyon gyenge a spontán érzelmi azonosulási potenciálja. A magországoknak nevezett „rég” európai uniós országokban, Észak- és Dél-Európában, valamint a közép-európai régióban mindössze közepes erősségű az emberek kötődése a kontinenshez, Törökországban és Oroszországban pedig kifejezetten gyenge ez.

A nemzeti identitás típusainak előfordulásához az identitás kritériumainak faktorelemzését használták. A válaszadóknak az alábbiak alapján el kellett dönteniük, hogy a nemzeti azonosulásuk szempontjából mennyire fontos számukra az állampolgárság, a lakóhely, a születés helye,

az anyanyelv, a vallás, a szubjektív érzések és önmeghatározás, az országot vezérlő politikai-jogi alapelvek, valamint az etnikai eredet/leszármazás.

Az első faktor olyan válaszprofilot mutat, amely a vallás és a leszármazás kritériumait kivéve az összes többi kritériumot válogatás nélkül egységesen magában foglalja. Ezt az azonosulási mintát a skandináv régiót kivéve mindenütt kimutatták. A vallásra és a leszármazásra érzékeny válaszprofilot mutató faktor értékei feltűnően változtak régióként. A vallásnak és a leszármazásnak Európa nyugati és északi felében (beleértve Nagy-Britanniát) a válaszadók nem tulajdonítottak jelentős szerepet. Dél-Európa országaiban és a közép-európai országokban az emberek a vallást és a leszármazást számon tartják, de csak mérsékelten tartják fontosnak a nemzeti identitásban. Ezzel szemben az oroszok és a törökök szemében a vallás és a leszármazás a nemzeti identitás döntően fontos kritériumai.

A szerzők a nemzeti identitás dimenzióit sorra megvizsgálták, ezek közül csak néhányat fogunk kiemelni. A nemzeti büszkeségre „okot adó” tényezők közvetve utalnak arra, hogy az illető ország polgárai inkább mérhető vagy inkább szimbolikus, kevésbé mérhető dimenziókban értelmezik a nemzet nagyságát.

A válaszok faktorelemzésével kimutatták, hogy az országok két csoportba sorolhatók. az első kategória országaiban a mérhető dimenziók képezik a nemzeti büszkeség alapját, így a demokrácia, a nemzetközi politikai befolyás, a gazdaság, a szociálpolitika és a kisebbségek védelme, ezek mindegyike a modernitás értékeivel hozható összefüggésbe. A második csoportban a tudomány, a sport, a művészetek, a hadsereg és a történelem témái kerültek.

A második csoport témái empirikusan igazolhatatlan támpontokat képeznek. Azokról, akiknek a büszkesége ezekben a témákban gyökerezik, Festinger (1954) fogalmát használva azt mondhatjuk, hogy a társadalmi összehasonlítás eszközével élve, a nemzeti büszkeséget jórészt mások véleményével és értékítéleteivel tudják igazolni. Ez a két megközelítés a nemzeti ideológiák epochalista és esszencialista diskurzusaival hozható összefüggésbe, ami a maga rendjén az államnemzeti vagy a kultúrnemzeti típusú integrációra vezethető vissza.

A kisebbség-többség viszony vizsgálatában a szerzők a dolog kulcsát az etnocentrizmus jelenségében látják. Kimutatták, hogy a legmagasabb etnocentrizmus-értéket Törökország és Oroszország esetében mérhetjük, annyira, hogy tipológiailag eltérően jelennek meg az adatokban Európa országaikhoz képest, míg a legalacsonyabb értékeket az EU magországaiban mérték. Ezek a különbségek azonban csupán relatívak, hiszen látható módon kisebb vagy nagyobb mértékben az összes régióban jelen van az etnocentrikus gondolkodásmód. Kimutatták, hogy minden európai ország válaszadóinak legalább fele rokonszenvezik az etnocentrizmussal, viszont a nyugat-európai országokban kevésbé eleven az etnocentrizmus, a közép- és kelet-európai országokhoz képest.

Az érzelmeknél az egyik legérdekesebb eredménynek tartják a szerzők is, hogy a szegényérzet a nemzet tagjainak, vezetőinek bizonyos cselekedetei miatt 1995 és 2013 között mindenhol növekedett, kivéve Oroszországot, ahol jelentősebb, és Magyarországot, ahol csak kis mértékű csökkenés következett be.

A harmadik fejezetben az idegenekkel szembeni attitűdöket mérték meg. Az idegenellenesség elméleti-fogalmi vizsgálatára is sort kerítettek a szerzők a fejezet elején, ezért a téma iránt érdeklődők tömören és közérthetően olvashatnak erről. Empirikus szinten az idegenellenesség és az előítéletesség összefüggését tesztelték a szerzők, rámutatva arra, hogy a szakirodalom rend-

szerint a migráns csoportokkal szembeni attitűddel azonosítja az idegenellenesség jelenségét, és itt Bernát et al. (2015) és Messing–Ságvári (2016) műveire hivatkoznak, egészen friss referenciákkal. Ezzel együtt a jelenség mérésének sokféleségét, és több lehetséges definíciót is felsorolnak.

A négyfokú skálán mért idegenellenességet más csoportokkal szembeni attitűdökkel való összevetése alapján igazolni látszik az a tézis, hogy a kisebbségi csoportokkal szembeni előítélteesség általánosságban, csoportoktól függetlenül hatja át az emberek gondolkodását (i. m. 79.). Ez a megállapítás különösen aktuális a mai Romániában, amikor egy potenciálisan kirekesztő, korlátozó intézkedésről szóló népszavazás mellett kampányolnak a romániai magyar kisebbség egyes egyházi és politikai vezetői. Ezzel egybehangzó kutatási eredményeket kaptunk egy magyar ifjúsági vizsgálat során is (Veres 2018).

A regionális eltérések mellett jelentős további különbségekre mutatnak rá a szerzők Nyugat-Európában: főképp Belgiumban és Nagy-Britanniában mértek az átlagnál magasabb idegenellenességet, az északi országokban főképp Finnországban (50%). Dél-Európa mindkét vizsgált országában kifejezetten alacsony a xenofóbia mértéke, alig haladja meg a negyven százalékot. A kelet-európai országok körében a legmagasabb a xenofóbia, élen Csehországgal, Magyarországgal és Szlovákiával, ahol ez 55% körül volt. A balti államok ötven százalék körüli értéket mutatnak, míg a balkáni országokban ennél jóval alacsonyabb, 46–48%.

Ezzel szemben 2013-ban számos országban az idegenellenesség mértéke alacsonyabb volt, így Írország, Izland, Németország, Portugália, Spanyolország, Svájc és Svédország esetében az idegenekkel szembeni elutasítás mértéke 40 és 45% között mozgott.

Az idegenellenesség kapcsán a migrációra vonatkozó kérdéseket is vizsgálták, az itt kapott eredmények alapján megvizsgálták a migránsokkal kapcsolatos különböző narratívákat is. A közbeszéd migrációra vonatkozó, közkeletű sztereotípiáit elemezték (a fő témák: elveszik a munkát, növelik a bűnözést, aláássák a kultúránkat, nem hoznak anyagi hasznot), kitérve a bevándorlásnak tulajdonított politikai következményekre is (meg kell állítani az illegális migrációt, csökkenteni kell a bevándorlók számát, nem kell az integrációt erőltetni). Referenciaként az általános xenofóbia mértékével összevetve, az EU-magországekban és az északi országokban a negatív migránsellenes narratívák is az általános mutató szintjén mozogtak, viszont a közép-európai országokban, Oroszországban és Törökországban ezt is lényegesen meghaladták.

A negyedik fejezetben a szerzők kifejezetten a migrációval, új kisebbségekkel, migránsok társadalmi integrációjának kérdéseivel foglalkoznak. A migrációs jelenségeknek, típusainak és trendjeinek világméretű áttekintésével kezdik a fejezetet, kitérve a migrációs elméletekre is. Itt főleg Massey és társainak (1993) összefoglalójára építenek. A mai migráció formái azonban annál komplexebbek, mint ahogyan az a könyvben megjelenik (lásd Horváth 2012), de kétségtelen, hogy a magyarországi migránsok elemzésére a felhozott referenciák és tipológiák alkalmasak. Ám a könyv erőssége ezen fejezet kapcsán is a komplex empirikus elemzés. A migránsok társadalmi integrációjának különböző aspektusait egy 2009. évi, hat magyarországi migráns csoportra kiterjedő vizsgálat alapján elemzi Csepeli és Örkény. Megtudhatjuk, mennyire erős a határon túli magyarok, a kínaiak vagy a magyarországi arabok kötődése a kibocsátó országhoz, a saját etnikai közösséghez, illetve Magyarországhoz, Európához, mekkora a társadalmi távolság a magyarokkal szemben, és van-e migránsok közötti kötődés, szimpátia (nincs, vagy gyengébb mint más szimpátiák). Hátrányos megkülönböztetésre például a kínaiak 57, a vietnamiak 52%-

a panaszkodók, ezeket távolabbról követi az ukránok 35, és a határon túli magyarok 29%-a. Nyilván e százalékokat részben magyarázza az a tény is, hogy a legtöbb migráncsoportban a magyar nyelvtudás mértéke harminc százalék körüli, az ukránoknál meg 52%, de továbbra is marad egy jelentős tényező, amely erre nem vezethető vissza. Sok más kérdésre is választ kapunk, a migránsok iskolaválasztási mintáitól az integrációs stratégiáig. Ez utóbbi esetben megkülönböztetik az asszimilációs, transznacionális és a szegregált stratégiákat, bár ezekről a szerzők azt mondják, hogy „nem laboratóriumi tisztasággal mutathatók ki a különböző bevándorló csoportok karrierjében” (Csepeli–Örkény 2017. 135.). A transznacionális itt arra utal, hogy nem Magyarországon akarnak végleg letelepedni, ezért a hozzáállásuk is ennek megfelelő. Ezek megértéséhez ajánlott a könyvet elolvasni, amely online is elérhető, de annyit elárulunk, hogy a kínai és török migráns csoportok többsége Magyarországon a szegregált stratégiát választotta: nem asszimilálódnak, de hosszabb távon megtanulnak magyarul, és állampolgárságért folyamodnak.

A könyv a migránsellenességnek és a bevándorlók integrációjának európai kontextusban való elemzésével záródik. Megtudhatjuk, hogy a 2012. évi nemzetközi vizsgálat alapján is Magyarországon volt a legmagasabb mind az általános, mind pedig a szélsőséges idegenellenesség az EU-országokon belül, még Lengyelországhoz képest is. A migránsok és integrációs stratégiáik tipológiája európai kontextusban többféle, például megjelenik az „elidegenedett” kategória is, amelyhez Franciaországban a bevándorlók többsége tartozik, Nagy-Britanniában pedig 29%. Ezek olyan többgenerációs migránsleszármazottak, akik esetében, a szerzők szavai idézve, „az eredeti kollektív identitás kihűlt, erőtlen, az új kollektív identitás pedig nem jött létre” (i. m. 145.).

HIVATKOZÁSOK REFERENCES

1. Bernát, A.–Sik, E.–Simonovits, B.–Szeitl, B. (2015). *Attitudes toward refugees, asylum seekers, and migrants*. Budapest, TÁRKI.
2. Csepeli Gy. (1992). *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég.
3. Csepeli Gy.–Örkény A.–Székelyi M. (2002). *Nemzetek egymás tükrében*. Budapest, Balassi Kiadó.
4. Csepeli Gy.–Örkény A. –Székelyi M.–Poór J.–Várhalmi Z. (2007). *Nemzeti érzés és európai identitás*. Budapest, Arktisz Kiadó.
5. Csepeli Gy.–Prazsák, G. (2015). *Old and new authoritarianism*. In: Murányi, I. (ed.): *Eternal return? The Specter of Radicalism among Young People in Europe and Hungary*. Budapest, L'Harmattan, 39–74.
6. Csepeli Gy., Örkény A. (2017). *Nemzet és migráció*. Budapest, ELTE TáTK.
7. Festinger, L. (1976/1954). *A társadalmi összehasonlítás elmélete*. In: Pataki F. (szerk.): *Pedagógiai szociálpszichológia*. Budapest, Gondolat, 259–291.
8. Horváth I. (2006). *Kisebbségpszichológia*. Kolozsvár, Egyetemi Kiadó.
9. Horváth I. (2012). *Migrația internațională a cetățenilor români după 1989*. In: Rotariu, T.–Voineagu, V. (szerk.): *Inerție și schimbare*. Iași, Polirom, 199–222.

10. Massey D. S.–Arango, J.–Hugo, H.–Kouaouci, A.–Pellegrino, A.–Taylor, J. E. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19 (3, Sep.), 431–466. http://www.academia.edu/4394106/Theories_of_international_migration
11. Messing V.–Ságvári B. (2016). „Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk.” *A magyarországi idegenellenesség okairól*. socio.hu. http://socio.hu/uploads/files/2016_2/messing_sagvari.pdf; doi: 10.18030/socio.hu.2016.2.17.
12. Veres V. (2005). *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
13. Veres V. (2015). *Népességszerkezet és nemzetiség*. Kolozsvár, Egyetemi Kiadó.
14. Veres V.–Ruff T. (2018). *Kötődések – identitás, személyes kapcsolatok és nemzeti-etnikai attitűdök a Kárpát-medence magyar ifjúsága körében*. In: Székely L. (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Magyar Ifjúság Kutatás 2016. Budapest. 389–435.